

Hmotná podstata a preventivní ochrana historického a sbírkového fondu



PhDr. Jan Novotný
Knihovna Národního muzea
jan_novotny@nm.cz



**NÁRODNÍ
MUZEUM**



Encyklopedie knihy.cz

Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku

➤ **knihoveda.cz**

Portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800

- **Knihovna AV ČR, v. v. i.**

PhDr. Lenka Veselá, Ph.D. – hlavní řešitel příjemce

- **Národní knihovna České republiky**

Mgr. Jindřich Marek, Ph.D.

- **Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.**

PhDr. Marta Hradilová, Ph.D.



Encyklopedie knihy.cz

Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku

Výkladová hesla z oblasti knižní vazby a ochrany knihovních fondů

- **tištěná kniha**

doc. PhDr. Petr Voit, CSc.

- **rukopisná kniha**

Mgr. Jindřich Marek, Ph.D.; Mgr. Michal Dragoun

PhDr. Dagmar Štefancová, PhDr. Milada Studničková

- **knižní vazba**

PhDr. Kamil Boldan, PhDr. Jan Novotný

- ĎUROVIČ, M. (a kol.): Restaurování a konzervování archiválií a knih. Praha 2002.
- VÁVROVÁ, P. ed. a SOUČKOVÁ, M. ed.: Konzervace a restaurování novodobých knihovních fondů. Praha 2017.
- ČSN ISO 11799 (010169). Informace a dokumentace – Požadavky na ukládání archivních a knihovních dokumentů. Praha: ÚNMZ, 2017. Třídící znak 010169.

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

- vydání, výtisk, rukopis
- exemplář, svazek, konvolut
 - identifikační popis proměny jednoho vydání



Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ umělecké a řemeslné zpracování

- charakteristické typologické znaky pro konkrétní období
slohové, dílenské a individuální provedení
ruční knihařské zpracování
- použité techniky a materiály **obecně**
- **zdobné prvky**
- výzdoba, kompozice, motivy, vzory
- výsledný estetický a výtvarný efekt

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ konstrukce a struktura knižní vazby

- charakteristické typologické znaky pro konkrétní období slohové, dílenské a individuální provedení ruční knihařské zpracování
- použité techniky a materiály **podrobně**
- **ochranné a konstrukční prvky**
- materiálové složení, technologie zpracování
- struktura šití, způsob nasazení desek
- provedení, funkčnost, technologické postupy

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

- **exemplář** syntéza soudobých technologií výroby a řemesel
koželužské, pergamenické, papírnické
tiskařské, písarské, malířské



truhlářské, kovolitecké a kovotepecké, zlatnické, sklářské,
řezbářské, barvířské, tkalcovské a
knihvazačské ...

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ exemplář zkoumání z různých oborů



knihověda
kodikologie
bibliografie
historie
ikonografie
dějiny knižní
kultury

**společenské
humanitní vědy**

chemie
technologie
klimatologie
mikrobiologie
restaurování
knihařství

**přírodní vědy
řemesla**

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ knižní vazba multioborový přesah

paradigmata vědy

- v minulosti se zájem historiků zaměřoval na **uměleckou výzdobu** vazeb
- v minulosti se zájem restaurátorů zaměřoval na **řemeslné zpracování** vazby
- v současnosti pozornost věnována konstrukci vazby, ochranným prvkům, zpracování původních materiálů a **provenienčním znakům**
- důležitá je **vzájemná spolupráce** mezi restaurátorem, chemikem-technologem a správcem sbírky (kodikolog, knihovědec, inkunabulista)

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ konzervátorský průzkum

průzkum knihovních fondů

např. pro výstavní účely

- průzkum hmotného stavu

condition report

- chemicko-technologické průzkumy

- vizualizace špatně čitelných textů, podmaleb a filigránů

analytickými>> instrumentálními>> spektroskopickými>>

diagnostickými>> nedestruktivními>> neinvazivními>> metodami

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ novodobé knihovní fondy

knihovní zákon 257/2001 Sb.

po roce 1860

rozvoj tiskařských a grafických technik

- 1822 patentován sázecí stroj
- 1829 papírové matrice stereotypů
- 1846 vynález rotačního stroje
- 1886 spojení licího a sázecího procesu

strojný papír

- 1799 vynález papírenského stroje
- 1840 klížení papíru ve hmotě pryskyřičným klíždlem (kalafuna) s přídavkem kamence
- 1845 změna suroviny z hadroviny na dřevovinu
- 1854 natronový postup rozvláknování /hydroxid sodný/
- 1874 sulfitová buničina /hydrogensířičitan vápenatý/
- 1884 sulfátová buničina /hydroxid sodný, síran sodný/

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ novodobé knihovní fondy strojní papír

- dokumenty ohroženy degradací kyselé papírové podložky
=> **odkyselení, reformátování**
- od konce 40. let 20. století ochranné mikrofilmování
- hybridní technologie reformátování, přímá digitalizace



Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

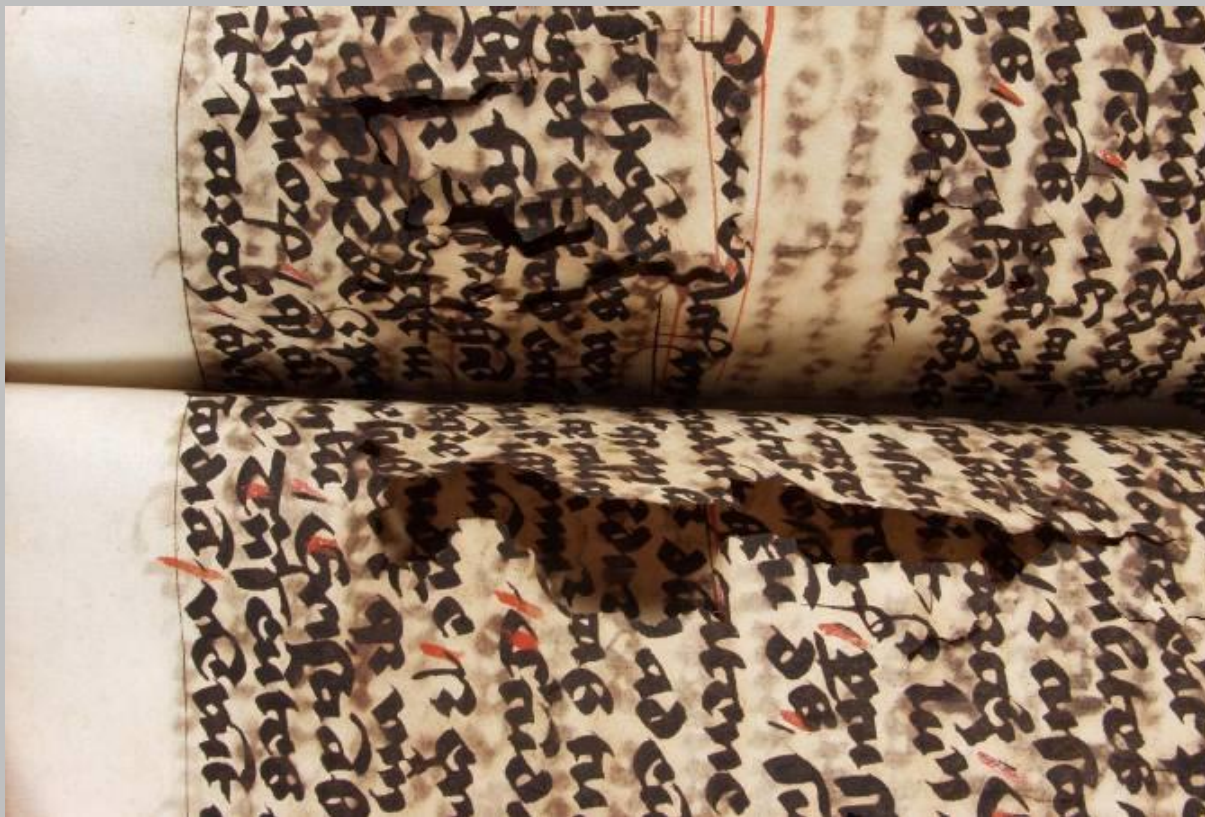
➤ historické knihovní fondy

knihovní zákon 257/2001 Sb.

do roku 1860 (NK ČR do1800) nebo knihovní fondy tvořené dokumenty s jedinečnou historickou a kulturní hodnotou

ruční papír, pergamen

- psací podložka poměrně stálá
- poškození vlivem koroze železoduběnkových inkoustů
- a některých měďnatých pigmentů



Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ dokumentace exempláře

zachycení trojrozměrného artefaktu

- subjektivní vnímání každého objektu
- vyšší nároky na kvalitu popisného záznamu
- vyšší nároky na kvalitu obrazového záznamu
- objektivní zachycení barevnosti originálu



Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange

```
<TEI>
  <teiHeader>
    <msDesc>
      <physDesc>
        <bindingDesc>
          <condition> </condition>
        </bindingDesc>
      </physDesc>
    <additional>
      <listBibl></listBibl>
      <surrogates></surrogates>
      <adminInfo>
        <custodialHist>
          <custEvent> </custEvent>
        </custodialHist>
      </adminInfo>
    </additional>
  </msDesc>
</teiHeader>
</TEI>
```

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ špatný technologický postup výroby

- technologie zpracování kůží (činění, tenčení, moření)
- překlížený hřbet
- nefunkční vazba

➤ mechanické poškození

- otrhané hlavice, kapitálky
- prasklá drážka, vazy, šití, přelepy hřbetu
- listy vyřezané, vytrhané
- poškození desek (chybějící, prasklá, utržená, otlučené rohy)
- opotřebení

➤ chybějící spony, kování

- odření potahu zbytky hřebů, trnů
- deformace bloku

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ uložení v nevhodných klimatických podmínkách

- nízká relativní vlhkost < 40 %
 - smršťování kolagenních materiálů
 - pokroucené desky
 - praskání v drážky
- prudké výkyvy kolísání teploty, vlhkosti
 - tuhnutí a křehnutí kůže
- vysoká relativní vlhkost > 60 %
 - deformace pergamenového bloku
 - rozpínání, bobtnání
 - koroze kovových částí

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ uložení v nevhodných klimatických podmínkách

- polutanty
- prachové částice

➤ živelné katastrofy

- požáry
- povodně

➤ mikrobiologické a biologické poškození

- mikroorganismy, plísně
- hmyz (červotoč, kožojed, moli, šváby, rusi, vrtavci...)
- hlodavci

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ provenienční znaky

- supralibros, exlibris
- vlastnické vpisky a poznámky uvnitř nebo na vazbách knih
- razítka, dedikace, podškrty a marginálie
- nápisy a datace na ořízkách a vazbách
- knihařské zpracování
- historické převazby a opravy

➤ povrchová úprava

- moření, barvení
- úpravy hřbetů vazeb (přetírání bílou olejovou barvou, přelepování)

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ specifická poškození knih vypovídají o způsobu a frekvenci užívání knižního artefaktu

- způsob uložení
- vyřezané listy nebo naopak nerozřezané listy
- cenzura, stěhování, požáry, povodně a krádeže

kniha jako pramen poznání poskytuje kromě svého obsahového sdělení ještě řadu cenných informací

VNOUČEK, Jiří. Knihy v ohrožení: lze restaurovat středověké knihy, aniž by došlo ke ztrátám informací? In: VIII. seminář restaurátorů a historiků: referáty: Železná Ruda – Špičák, 25.-27. června 1991. Praha: Státní ústřední archiv, 1992, s. 127-152. Zpravodaj pobočky ČIS, č. 39.

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ uchování přímých a nepřímých informací v knihách

- v knižním svazku se během výroby, listování a čtení ukládá množství informací
- pro orientaci čtenářská znaménka, záložky, stuhy nebo záměrně ohnuté rohy
- mezi listy zbytky potravy, rostliny, vlasy, chlupy, pylové částice a útržky ošacení

➤ narušení integrity historického artefaktu

- starší signatury a vlastnické poznámky
- původní adjustace

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ restaurování

zlepšení užitných funkcí poškozené knihy

zabezpečení stavu proti potenciálnímu poškozování

*„etymologie slova restaurování odkazuje na **obnovení stavu předmětu**, avšak navrácení předmětu do domněle původního stavu je z hlediska etického nežádoucí a obnovení jeho plné materiální funkčnosti prakticky neproveditelné“*

➤ konzervace

důraz na maximální zachování stávajícího stavu

zabezpečení stavu proti potenciálnímu poškozování

Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ restaurátorská dokumentace

- popis stavu před zásahem
- restaurátorský a konzervátorský zásah
- technologické postupy a konzervační metody
- použité materiály a chemické látky
- fotodokumentace

restaurátorské zprávy z různých období = popis nového stavu!!



Hmotná podstata exempláře a ochrana historického fondu

➤ systematické vedení dokumentace hmotného stavu

- důležitá spolupráce restaurátora a správce fondu od požadavku na restaurování, až po odevzdání restaurátorské dokumentace a zařazení exempláře zpět na knihovní regál
- dojde-li ke ztrátě vazeb mezi dokumentací fyzického stavu a originálem, je veškeré úsilí při jejím pořizování zmařeno!!!

➤ snímání unikátních rukopisných a tištěných zlomků a fragmentů

zachování historické integrity mezi proveniencí zlomku a vyjmutou částí = zaznamenání údajů o místě nálezu zlomků a ponechání zprávy o jejich sejmutí na původním místě